

Паска Б. В. Луцкий центр украинского национального движения в середине 60-х годов XX века
В статье проанализирована деятельность луцкого центра движения сопротивления против советского режима в 1963-1965 гг. Исследована роль и значение Валентина Мороза и Дмитрия Иващенко в становлении луцкого диссидентского кружка. Освещено практическую работу его членов относительно популяризации украинского языка и культуры, украинской национальной идеи, распространения самиздатовских материалов и другой запрещенной литературы. Раскрыто систему взглядов и теоретическую программу В. Мороза, а также влияние его идей на других участников кружка. Акцентируется внимание на роли В. Мороза и Д. Иващенко в установлении контактов между луцкой группой и киевским, львовским и ивано-франковским центрами украинского диссидентского движения, а также налаживании каналов передачи в Луцк материалов самиздата.
Ключевые слова: Валентин Мороз, Дмитрий Иващенко, украинское диссидентское движение, шестидесятники, самиздат.

УДК 343.163:29(477.81+477.82)

Л. М. Ларькіна

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ В 60–80–ті рр. ХХ ст. НА ТЕРИТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ТА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

У статті здійснюється аналіз прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про релігійні культу на основі нормативних актів. Для виконання поставленої мети ми звертаємося до Фонду прокуратури в Рівненській області. Наглядові провадження, огляди та інформаційні довідки допомагають відобразити більш повну картину діяльності комісії сприяння по дотриманню законодавства про релігійні культу. Автор висвітлює повноваження прокуратури при здійсненні нагляду в релігійній сфері.

Ключові слова: прокурорський нагляд, комісії сприяння, законодавство про релігійні культу, Рада депутатів трудящих.

У 60–80-х рр. в УРСР здійснення релігійної політики на місцях покладалося на різні державні органи, втім не менш важливу роль у цьому відігравали громадські комісії сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу при місцевих радах, які підтримували тісний зв'язок і координували свою роботу з цими органами. В статті аналізується діяльність прокуратури при здійсненні нагляду за дотриманням законодавства про релігійні культу та перевірки роботи виконкомів і місцевих рад народних депутатів (у тому числі комісії сприяння), адміністративних комісій, міських і районних відділів міліції, а також співпраця з ними.

Актуальність даної теми зумовлюється відсутністю ґрунтовних досліджень щодо діяльності прокуратури в сфері додержання законодавства про релігійні культу на Волині та Рівненщині. Історія державно-церковних відносин надає різні приклади форм і методів боротьби з релігією. Початок 60-х років ХХ століття характеризувався легітимними та більш лояльними методами втручання держави в справи церкви, але це тільки на першій погляд. Була створена система державних органів, що регулювала духовне життя громадян і вела контроль за діяльністю релігійних громад. Найменша ланка в цій системі належала місцевим органам влади та громадським комісіям сприяння при них. Прокуратура разом з комісіями сприяння цілеспрямовано проводила плідну роботу в незареєстрованих сектантських общинах і групах віруючих.

Епізодично цієї проблематики торкаються дослідники В. Єленський, В. Пащенко, В. Борщевич, Я. Стоцький, І.Бондарчук, В.Ніколаєнко. Більш ґрунтовно досліджують роль цих комісій С. Жилюк, Л.Загребельна, Л.Паніна, К.Якуніна. Основною джерельною базою є документи неопублікованих архівних джерел, що зберігаються у Державних архівах Рівненської та Волинської областей, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а також радянське законодавство про релігійні культу.

Для посилення ефективності дієвості законодавства про релігійні культу на місцях на початку 60-х років при рай(міськ)виконкомах Рад депутатів трудящих створюються громадські комісії та групи сприяння за дотриманням законодавства про релігійні культу. Комісії сприяння не мали адміністративних повноважень, але вони здійснювали контроль за дотриманням законодавства про релігійні культу [12, аркуш 75]. В даному дослідженні ми повинні з'ясувати як комісії сприяння по дотриманню законодавства про релігійні культу підтримували зв'язок і координували свою роботу з прокуратурою. Приміром, для підвищення ефективності і якості контролю за додержанням законодавства про релігійні культу в Рівненській області на 1977-1978 рр. проводились заходи апарату Уповноваженого Ради в справах релігії разом з прокуратурою. Серед заходів у всіх районах області планувалося провести семінари голів районних, міських, сільських комісій з контролю за сприянням дотримання законодавства про релігійні культу щодо питань вивчення і пропаганди законодавства про культу [10, аркуш 93]. Також Прокурор Рівненської області В.С.Іванов затвердив додаткові заходи з виконання законодавства про релігійні культу в області. З метою більш глибокого вивчення законодавства про релігійні культу планувалося протягом року приймати участь в семінарах членів комісії

сприяння. Також прокурорам Л.В. Якимчук, М.В. Махаринець, міськрайпрокурорам в контакт з начальником РОВС, уповноваженим КДБ, головою комісії сприяння рекомендувалося погоджувати роботу щодо виявлення і взяття на облік нелегальних релігійних груп, їх керівників, місць зібрань [12, аркуш 74].

Протягом 1978 р. вони мали спільно з міськвиконкомом Рівненської області здійснювати виклик найбільш активних екстремістів із числа ініціаторів, які підтримували ідею еміграції, в т.ч. віруючих, - Н.Н. Куницю, Н.Д. Красуна, П.М. Павловця, І.М. Федорчука та інших. Після профілактичної бесіди прокуратури з вказаними особами, останніх було попереджено щодо антисуспільної провокаційної діяльності [11, аркуш 89].

Скажімо, по Житомирщині впродовж 1984–85 рр. обласна прокуратура здійснила 120 перевірок на предмет дотримання законодавства про релігійні культу. Крім того, в першій половині 1986 р. працівники обласної прокуратури провели 154 заходи щодо роз'яснення законодавства про релігійні культу [4, с. 38–39].

Прокуратура консультувалася з Уповноваженим Ради в справах релігії щодо законодавства про релігійні культу. В підтвердження даних слів знаходимо, що старший слідчий прокуратури Рівненської області просив про допомогу Уповноваженого Ради по Рівненській області. Ним проводилося слідство в справі про недостачу товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів в церковній общині смт. Березно, допущених в період роботи церковного старости і наставника. Слідчий просив направити йому виписки, копії нормативних актів, посадових інструкцій, регламент прав і обов'язків священників, старост, церковної Ради, ревкомісії, приходів православної церкви, в тому числі встановлюючих відповідальність осіб за зберігання церковного майна, цінностей та грошей [16, аркуш 36]. У відповіді зазначалося, що такими нормативними актами є: Декрет Ради народних комісарів від 23 січня 1918 р. про відокремлення церкви від держави і школи від церкви з відповідними циркулярами, постанови та інструкції про порядок впровадження Декрету в практику; Положення про релігійні об'єднання в УРСР затверджених Указом Президії ВР УРСР від 1 листопада 1976 р.; Інструкція по застосуванню законодавства про релігійні культу в СРСР від 16 березня 1961 р.; Інструкція про облік релігійних об'єднань, молитовних домів і будівель, а також про порядок реєстрації виконавчих органів релігійних організацій і служителів культу [16, аркуш 37]. При цьому треба мати на увазі, що служителі культу, в тому числі священники, диякони, псаломщики, в зареєстрованих релігійних об'єднаннях були особами найманими, виконували лише духовні функції, не маючи права втручатися в розпорядку, виконавчу, фінансову та господарську діяльність виборного керівництва релігійних об'єднань – “двадцятки” і їх виконавчих органів [16, аркуш 37-38].

Звичайно, що це не весь перелік нормативних актів, на які спиралися під час виконання своїх обов'язків органи прокуратури. 26 березня 1966 р. Президія ВР УРСР прийняла два документи, які визначали відповідальність за порушення релігійного законодавства. Перший – це указ “Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу”, який кваліфікував власне самі протиправні дії або бездіяльність, а саме: ухилення керівників релігійних організацій від реєстрації об'єднання в органах влади, порушення правил організації проведення релігійних зборів та інших акцій, організацію і проведення служителями культу дитячих та юнацьких релігійних зборів та гуртків, інших заходів, що не мали стосунку до відправлення культу. За подібні порушення передбачався штраф у розмірі 50 крб. [8, с. 69].

Другим актом була постанова Президії ВР УРСР “Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР” від 26 березня 1966 р. Нею визначалися правопорушення, які підпадали під кримінальну відповідальність. До них відносилися: примусове проведення зборів і здійснення оподаткувань на користь релігійних організацій і служителів культу: виготовлення для масового розповсюдження звернень, листівок та інших документів, що закликали до невиконання релігійного законодавства; вчинення обманних дій з метою пробудження релігійних марновіств серед населення; організація і проведення релігійних зборів та інших акцій, що порушували громадський порядок; організація і систематичне проведення занять з навчання релігії неповнолітніх [3, с. 312].

Свою діяльність прокуратура та міліція ще більше активізували після прийняття таємної постанови ЦК КПУ “Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами” від 10 жовтня 1973 року. В ній рекомендувалося посилити викриття нелегально діючих релігійних сект, а саме:

- правоохоронним органам областей необхідно було “всебічно розібратися з положенням справ з дотримання законодавства про культу, глибоко вивчити стан роботи, результати обговорити на координаційних нарадах і дати належні накази на місці підлеглим органам”;

- не залишати без реакції жодного випадку порушення керівниками і активними членами релігійних общин законодавства про культу. Питання притягнення винуватих до кримінальної та адміністративної відповідальності вирішувати в суворій відповідності із законом;

- особливу увагу потрібно приділяти попередженню і викриттю ворожої діяльності релігійних вождів з організації і проведення ними незаконних масових зібрань, навчанню дітей релігії, створення релігійних гуртків, хорів, оркестрів, нелегального виготовлення і розповсюдження літератури, предметів культу;

- прокурорам областей необхідно було взяти під контроль всі справи цієї категорії і забезпечити своєчасне та якісне їх розслідування. У вказівках підкреслювалося, що надалі такі справи поручати найбільш кваліфікованим та досвідченим слідчим; при розслідуванні справ виявляти причини та умови, які сприяли здійсненню правопорушень та добиватися їх фактичного усунення;

- суди зобов'язані були організувати і проводити виїзні засідання на підприємства, в організації, колективи, приймати міри щодо підвищення виховної ролі судових процесів. Прокурорам поручалося забезпечити кваліфікаційну підтримку державного обвинувачення, залучати громадських обвинувачів до участі в судових процесах і надавати їм необхідну практичну допомогу [1, с. 154].

Для ефективної діяльності комісії сприяння в їх склад входили прокурори та міліціонери. Знаходимо на підтвердження, що в районній комісії сприяння Березнівського району одним із членів був заступник районного прокурора Д. І. Устенко [15, аркуш 80]. В обласну комісію сприяння входив Махаринець М.Б.- заступник прокурора Рівненської області [9, аркуш 140]. В комісію в містах Ковель та Луцьк входили заступники начальника міського відділу внутрішніх справ [17, аркуш 54]. Варто відзначити, що повноваження члена комісії та прокурора в одній особі не могло не відобразитися на їхній діяльності.

Від прокурорів районів до прокурора області постійно надходила звітна інформація про стан боротьби із збільшенням кількості релігійних організацій, де підтверджувалась і співпраця з комісіями сприяння. Для прикладу, доповідна записка від прокурора Березнівського району С.А. Величко до прокурора Рівненської області В.С. Іванова про стан боротьби з релігійними організаціями. В ній зазначалося, що разом з працівниками РОВС, КДБ, головами та членами комісії сприяння місцевих Рад по всіх випадках існуючих нелегальних організацій складені поіменно списки із зазначенням їх керівників, встановлені найбільш ймовірні місця збору на моління. Протягом 1980 р. до адміністративної відповідальності було притягнуто 5 осіб за порушення законодавства про релігійні культу. Із них двох членів зареєстрованої групи ЄХБ в с. Поляни за порушення правил організації похорон; ще двох членів нелегальної секти "п'ятидесятники" із с. Бистричі (І.М.Бабак, А.В.Стахнюк) – за незаконну організацію зібрання на квартирі в одного з них. Зібрання о першій годині ночі виявили активісти села і обидвох порушників було оштрафовано на суму по 50 крб. кожного [12, аркуш 1].

Одним із методів діяльності прокуратури було здійснення планових та позапланових перевірок. Як приклад, наведемо типовий документ прокурорської планової перевірки в одному із районів Рівненщини. Прокурору Рівненської області В.С. Іванову надійшла довідка від прокурора Л.В. Якимчук про результати перевірки за планом роботи за II квартал 1981 р. На день перевірки в Березнівському районі діяло 8 православних церков, 5 зареєстрованих общин, крім цього 14 груп вірян були активними в селах: Вітковичі, Бистричі, Малушка, також в Березному. В деяких сільських радах Березнівського району: с. Поляни, с. Камянка, с. Городище комісії сприяння виконкому з контролю за виконанням законодавства про релігійні культу проводили значну роботу щодо боротьби з порушеннями законодавства про релігійні культу. У зв'язку з цим складалися списки віруючих, планувалася робота комісії, приводилися виховні бесіди серед дітей віруючих в школах [12, аркуш 15-16].

Прокуратура вказувала на недоліки роботи комісії сприяння. У 1983 р. прокурори представили облвиконкому факти, що в роботі комісії у Володимирецькому, Корецькому, Сарненському та інших районах області було виявлено суттєві недоліки. Ними невиконувались основні вимоги, які були передбачені п.4 Положення про комісії сприяння за дотриманням закону про релігійні культу (рішення облвиконкому від 19 травня 1981 р. № 190). Комісії надавали неналежну допомогу Радам в питанні контролю за правильним застосуванням і виконанням законодавства. В Кузнецовську активно діяла нелегальна група п'ятидесятників в основному із молоді, але комісія сприяння в 1982 р. не складала актів про протизаконну діяльність цієї групи. В 1983 році було складено акт від 16.01.1983 р. про порушення законодавства про релігійні культу цією групою. Згідно цього акту по м. Кузнецовську адміністративною комісією Володимирецького виконкому райради народних депутатів було наказано штрафом лише господаря будинку А.Т. Кравця, а двоє проповідників покарання не понесли [13, аркуш 6-7].

Прокуратура реагувала на сигнали щодо порушення законодавства про культу не тільки службових осіб, але й віруючих. Приміром, прокурору Рівненської області В.С. Іванову в липні 1981 р. надійшла заява, що комісія сприяння при Млинівському райвиконкомі заактувала нелегальні зібрання віруючих общини АСД в селі Демидівка Млинівського району, які клопочуть про реєстрацію їх групи. На квартирі громадянина С.Ф.Стасюка, де проводились молитовні зібрання, була вилучена релігійна література (3 Біблії, 3 псалма, 7 книг Нового завіту), які належали віруючим. Віруючі звернулися в Раду по справам релігії, а юридичний відділ ради порекомендував їм звернутися до прокурора і змусити службових осіб повернути літературу, а винуватих в незаконному вилученні речей притягнути до відповідальності [12, аркуш 108]. Прокурор Млинівського району І.Ф. Переверзєв при перевірці факту вилучення релігійної літератури визнав дії комісії правильними, частину літератури змушені були повернути, а частину залишити в облвиконкомі для вивчення [12, арк. 110].

Підставою для здійснення прокурорського нагляду були повідомлення про порушення законодавства про релігійні культу. В прокуратуру Млинівського району надійшли дані про те, що жителька с. Буремель М.В. Омельчук, 1962 р.н., будучи членом секти п'ятидесятників м. Луцька, повернувшись додому мала намір вийти із секти, але їй в цьому перешкоджала її мати Д.Н. Омельчук, член секти ЄХБ, б'ючи дочку і виганяючи її з дому. Тому прокурором району разом з головою комісії сприяння райвиконкому з виїздом на місце були проведені профілактичні бесіди з М. Омельчук, їй була надана допомога в побуті та працевлаштуванні, прийняті заходи щодо обмеження впливу на неї сектантів. Її матері Д. Омельчук прокурором було винесено офіційне попередження в зв'язку з тим, що вона, порушуючи закон, тероризує і виганяє з дому свою дочку в зв'язку з невідвідуванням дочкою Луцької релігійної общини. Запрошеним кореспондентом була опублікована стаття на цю тему в районній газеті "Зоря" під назвою "Повернення". Пізніше М. Омельчук вийшла заміж за комсомольця і припинила спілкування з релігійною общиною [14, аркуш 36].

Прокурору Рівненської області В.С. Іванову надходили звіти від прокурорів районів, де зазначалася інформація за кожен рік про наявність зареєстрованих та незареєстрованих релігійних громад, про наявність комісії сприяння. На основі цих звітів прокуратура постійно слідувала за станом релігійності в суспільстві та

аналізувала його. Приміром, станом на поч. 1983 р. в Рівненській області нараховувалось 278 православних церков, 124 зареєстрованих об'єднань ЄХБ з числом членів-15411, 2 групи п'ятидесятників(202 особи), 2 групи АСД(163 особи). Крім цього, в області були наявні незареєстровані групи ХВЕ-19 осіб, ЄХБ (прихильники Ради церков)- 6, 3 групи АСД і 3 "свідків Єгови". Загальна кількість-2087 осіб [14, арк. 61].

Щодо спільної співпраці прокурора та комісії сприяння рекомендовано разом з головою Костопільської районної комісії прокурору визвати і провести спільно бесіду з пресвітерами общин, в яких юнаки відмовляються від служби в лавах радянської армії [13, аркуш 30]. Також прокуратурою району разом з іншими правоохоронними органами і комісією сприяння проводилася робота щодо релігійної діяльності церковників. В прокуратуру району були викликані керівники нелегально діючих общин в місті Корець, селах Головерть і Харалуг, і були взяті з них пояснення [13, аркуш 61].

Отже, співпраця комісії сприяння та прокурорів районів була очевидною. Щоквартальні звіти про дохід релігійних об'єднань, чисельність прихожан, кількість релігійних обрядів обговорювалась на засіданнях комісій за участю самих прокурорів. В прокуратурах міст і районів розроблялися і здійснювалися заходи щодо забезпечення прокурорського нагляду за релігійним законодавством. Проводилися чисельні перевірки дотримання законів про культу у виконкомах місцевих Рад народних депутатів, адміністративних комісіях, міськрайорганах внутрішніх справ. За результатами перевірок видавалися до виконання акти прокурорського реагування.

Джерела та література

1. Активизация борьбы с религиозным подпольем накануне Олимпийских игр 1980 года (на материалах Крыма) / Н.Ю. Катунина // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 155. – С. 152-155.
2. Борщевич В. Православна духовна верства Волині в добу тоталітаризму / В. Борщевич // Наукові записки. – С.174-189.
3. Бондарчук П.М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 381 с.
4. Жилюк С.І. Метаморфози РГЦ і КПУ: від антагонізму до політичного партнерства (архівні документи і матеріали). – Рівне: Перспектива, 2006. – 174 с.
5. Загребельна Л. Особливості формування та діяльності комісій сприяння контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу у 60-х – середині 80-х років ХХ ст.(за матеріалами Державного архіву Рівненської області) [Текст] / Л. Загребельна // Історія релігії в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія "Історичне релігієзнавство". – Острог: Видавництво Нац. університету "Острозька академія", 2009. – Випуск 3. – С. 67-81.
6. Законодательство о религиозных культурах. – М.: "Юридическая литература", 1969. – 304 с.
7. Николаенко В. Методи і засоби боротьби з релігійними громадами протестантів у 50-60-і рр. ХХ століття в Україні / В. Николаенко // Українське релігієзнавство, 2010. – Випуск 54. – С.166-175.
8. Якунина К.І. Порівняльна характеристика сектантського руху на Волині та Житомирщині у 1940-1970-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукових записки РДГУ. Випуск 23. – Рівне: О.Зень, 2012. – С. 226-234.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф-4648. – Оп. 7. – Спр. 23. – 209 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф-4648. –Оп. 7. – Спр. 46. – 140 арк.
11. ЦДАВО України. – Ф-4648. –Оп. 7. – Спр. 75. – 159 арк.
12. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО) – Ф.Р-668. – Оп. 13. – Спр. 661. – 35 арк.
13. ДАРО. – Ф.Р-668. – Оп. 13. – Спр. 669. – 101 арк.
14. ДАРО. – Ф.Р-668. – Оп. 13. – Спр. 675. – 272 арк.
15. ДАРО. – Ф.204. –Оп. 11. – Спр. 568. – 232 арк.
16. ДАРО. – Ф.204. –Оп. 12. – Спр. 274. – 49 арк.
17. Державний архів Волинської області . – Ф. 393. – Оп.2. – Спр. 161г. – 113 арк.

Larkina L. M. The prosecutorial supervision over compliance with the legislation on religious cults during 60-80th of the XXth century at the territory of Rivne and Volyn Regions

The prosecutorial supervision over compliance with the legislation on religious cults is analysed in the article on the basis of standard acts. In order to provide a more comprehensive understanding of the way public prosecutor's offices and commissions on facilitating compliance with the legislation on religious cults worked we have used archived material from the prosecutor's office in Rivne Oblast concerning supervisory proceedings as well as information reports and surveys. Prosecutorial powers of ensuring control in the religious sphere are also defined.

Key words: prosecutorial supervision, assistance commissions, legislation on religious cults, administrative commissions, Councils of Working People's Deputies.

Ларькина Л. М. Прокурорский надзор за соблюдением законодательства о религиозных культурах в 60-80-е гг. XX в. на территории Ровенской и Волынской областей

В статье осуществляется анализ прокурорского надзора за соблюдением законодательства о религиозных культурах на основе нормативных актов. Для выполнения поставленной цели мы обращаемся в Фонд прокуратуры в Ровенской области. Наблюдательные документы, обзоры и информационные справки, помогают отобразить более полную картину деятельности комиссий содействия по соблюдению законодательства о религиозных культурах. Автор раскрыл полномочия прокуратуры при осуществлении контроля в религиозной сфере.

Ключевые слова: прокурорский надзор, комиссии содействия, законодательство, о религиозных культурах, Совет депутатов трудящихся.